

OSMANLI BARINMA KÜLTÜRÜNDE HAREM OLGUSU VE MEKÂN TASARIMINA ETKİLERİ

DEMİRARSLAN, Deniz
TÜRKİYE/TURÇIYA

ÖZET

Geleneksel Osmanlı konutu ya da Türk konutu tarih boyunca Osmanlıların içinde yaşamlarını geçirdikleri konut olarak tanımlanmaktadır. Tarihsel süreçte Osmanlı'nın yerleşimleri de çok büyük bir değişim göstererek çeşitlenmiştir. Bu konutlar Orta Asya'dan Balkanlara, Kuzey Afrika'dan Arabistan yarımadasına ve Karadeniz'in kuzey kıyılarına değin geniş bir alanda varlıklarını sürdürmüştür. Geleneksel Osmanlı konutu ya da Türk konutunu esasen geçmiş 17. yüzyıla dayanan ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alarak gelişen ve yer aldığı her bölgede plan tipi, oda, yapı teknolojisi ve mahremiyet özellikleri değişmeyen bir konut olarak tanımlayabiliriz. Mahremiyet bu konut tipinin ve aynı özelliği taşıyan Osmanlı saraylarının en karakteristik özelliğidir. Harem bu konut tipi ile sarayların en önemli mimari ve sosyo-kültürel unsurudur. Harem Osmanlı İmparatorluğu'nda konutta kadın için ayrılan bölümdür. Erkekler için ayrılan bölüm ise selamlık olarak isimlendirilmiştir. Büyük konak ile saraylarda kadın ve erkeğin birbirinden ayrı olarak yaşaması için planlanan bu iki mekân mabeyin adı verilen bir ortak kullanım alanı ile ilişkilendirilmiştir. Bu çalışmada Osmanlı barınma kültüründe bir mekân parçası olarak harem kavramı ve haremın geleneksel ve çağdaş konut planlamasına etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harem, geleneksel konut, saray mimarisi, barınma kültürü.

ABSTRACT

The traditional Ottoman house or Turkish house can be defined as those in which Ottomans have lived throughout their history. Since they first appeared on the stage of history, their settlements have been greatly diversified. They spread from Central Asia to the Balkans, from North Africa to Arabia and right up to the northern coast of the Black Sea, and founded a number of different states. In our definition of the Ottoman house or traditional Turkish house, we can include houses that were inherited from the Ottoman Empire, some remaining examples of which can be traced back to the 17th century, as well as all those which have the following characteristics: plan layout, room, construction and privacy. Privacy is one of the main distinguishing characteristics of this house and palaces. And harem is the most important

architectural and socio-cultural elements of this house and palaces. Harem, the name generally applied to that part of a house in Ottoman Empire which is set apart for the women; it is also used collectively for the women themselves. Strictly the womens quarters are the harem, as opposed to selamlık the mens quarters, from which they are in large houses separated by the mabein, the private apartments of the householder. In this study, harem is examined on Ottoman housing culture as a space element accoding to its effects on traditional and contemporary house planning.

Key Words: Harem, traditional house, palace architecture, housing culture.

GİRİŞ

Tarihsel olarak barınma olgusu iletişim, etkileşim, mekân, zaman ve anlamın örgütlü bir örüntüsüdür. Birçok kültürde kişilik ve ayrıcalık elde etmek amacıyla tasarlanıp donatılan barınma mekânları aynı zamanda insanları birbirine ve kültürüne yaklaştıran yaşamsal bir varlıktır. Osmanlı barınma kültürü Anadolu'dan kaynaklanarak zaman içinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki ülkelerde varlığını sürdürerek gelişen bir barınma kültürüdür. Osmanlı barınma kültürünün oluşturduğu konutlara ise Geleneksel Türk Konutu adı verilmektedir. Mimar Sedad Hakkı Eldem'e göre, farklı ve bölgesel gelişmeler geçirmiş olduğu hâlde Türk konutunu oluşturan esas, Türk uygarlığı, yaşam ve konut kültürüdür. Geleneksel Türk konutu, bölgesel gelenekler içinde değişiklikler göstermekle birlikte genel bir kullanılış şemasına uyar ve çevreleriyle benzer ilişkiler kurar. Türk İslam aile yapısı, ailenin toplum yapısı içindeki yeri ve günlük yaşantısındaki genelleşmiş özellikler bütün bölgelerde konutun genel tasarımında benzer eğilimlerin görülmesini sağlamıştır. Türk İslam aile yapısı ve ailenin toplum içindeki konumu geleneksel Türk konutunu mahremiyet yönünden büyük ölçüde etkilemiştir.

İnsan ve çevresi arasındaki uyum ilişkisinde merkezî bir rol oynayan mahremiyet kavramı, kişinin diğer insanlarla kurmak durumunda olduğu etkileşim ve iletişimin kontrolünü elinde bulundurma istemi ve hakkı olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda mahremiyet, evrensel bir istem ve davranış mekanizmasıdır (Gür, 2000: 75). Mahremiyet ihtiyacı insanların kendilerini diğer insanlardan kültürel, toplumsal, sosyal, dinsel ve kişisel nedenlerden ötürü yalıtmasıdır. Bu yalıtım barınma gereksiniminin fiziksel çevresini büyük ölçüde etkilemektedir. Mimar Asım Mutlu Bina Bilgisi kitabında mahremiyetin fiziksel çevreyi etkilemesini şöyle açıklamaktadır: "Günümüzde özel nedenler dışında, görünmemek, yabancı gözlerden gizlenmek, dinlenmenin kendini bırakmanın bir koşulu olarak karşımıza çıkmakta ve binayı şekillendirmede etkisini göstermektedir." (Kızıl, 1978: 87). Mahremiyet olgusu geleneksel barınma kültüründe kendini çeşitli şekillerde göstermektedir. Bunların içinde en belirgin olanı barınma mekânlarında kadın ve erkeğin bir arada oturmaması ve kendilerine ait mekânların ayrı olarak planlamasıdır. Bölümlü yani harem ve selamlıklı plan tiplerinin oluşması ve her bölümün kendine ilişkin sofa ve merdivenin olması, dış sofalı evlerde ise hayatın sokak tarafında ve sokağa

bakan pencerelerde kafeslerin kullanılması, harem ile selamlık arasında yemek alışverişi sağlayan dönme dolapların oluşturulması mahremiyetin sağlanması açısından geleneksel barınma mekânlarında görülen önemli düzenlemelerdir. Ailenin kendine özgü iç yaşantısının yabancılardan gizlenmesinin mekâna yansması ise sokağa bakan zemin kat duvarlarına pencere açılmaması, bahçe ve avluların yüksek duvarlarla çevrilmesi, üst kat pencerelerine kafesliklerin ve kepenklerin yerleştirilmesi, eyvanın sofadan camekânla ayrılması şeklinde görülmektedir. Bölümlü plan tiplerinin, özel odaların, konuk ağırlama odalarının oluşturulması ve oda girişlerinin dolap düzeni içine alınarak daha denetimli duruma getirilmesi, dolap yapısı içinde gusülhane adı verilen özel bir bölme kurularak hususi yıkanma yeri oluşturulması yine mahremiyetin barınma mekânı tasarımına etkileri olarak geleneksel konut mimarimize yansımalarıdır.

Geleneksel konut içi fiziksel çevre düzeninde mahremiyet olgusunun etkileri, yukarıda belirtilen unsurların dışında oldukça çeşitlidir. Konutun iç yaşamında kadının işlevi çok fazladır. Kadının ev işlerini yapacağı, yoğun çalışma hayatının gereklerini karşılayacak geniş bir alan konut içinde oluşturulmuştur. Türk İslam toplumunda aile yaşantısının gizliliği de göz önüne alınacak olur ise konutun kendi içine dönük bir avlu veya iç bahçeye açılan bir düzene göre biçimlenmesi söz konusu olmuştur. Kadının faaliyetleri giriş katında olduğu için bütün bölgelerde bu kat penceresiz ya da çok az pencereli bir görünüşe sahiptir. Konut, kapıdan girildiğinde bir iç avlu ile dış mekânla bağlantı sağlar. Genellikle bu iç avludan üst kata çıkılır ve üst kat dış dünya ile ilişki kurulan kattır. Bu nedenle olabildiğince sokağı görece şekilde biçimlenir. Üst katta yer alan odalardan en büyüğü ve cephede en önemli konuma sahip odaya “başoda” denilmekteydi. Osmanlı barınma kültüründe efendi evin en önemli kişisiydi. dolayısıyla en önemli ve özenli bu oda ona tahsis edilirdi. Evin efendisi gelen konuklarını bu odada ağırlardı. Akşam toplantılarında hanım konuklar erkeklerden ayrı olarak haremde ağırlanmaktaydı. Belirli bir harem-selamlık ayırımı olmadığı zaman başoda hem selamlık odası hem de kadının işi dışında dış dünyaya baktığı oda olarak kullanılmıştır. Geleneksel konutlarımızda dolap- kapı ikilisinin türlü bileşimleri oluşturularak oda girişleri dolap düzeni içine alınmış; oda girişleri daha denetimli duruma getirilmiştir. odalara sofadaki sohbet köşelerinden görünmeden girip-çıkma için merdiven sofalarına veya eyvanlara ikinci bir kapı açılmıştır. Ayrıca, odaların sofaya kapıları olmakla birlikte odaların birbirleriyle içten bağlantısı da sağlanmıştır. Böylece, sofaya çıkmadan bir odadan diğerine geçilebildiğinden yabancılardan gizlenen iç yaşantıda hareket olasılığı artırılmıştır. Bütün bunlar, mahremiyet olgusunun uygun değer düzeninin kurulması için fiziksel çevrede yerleştirilmiş düzenleme mekanizmalarıdır.

Sedad Hakkı Eldem’e göre ise barınma kültüründe mahremiyet olgusu, küçük konutlarda bölüm şeklinde yapılırken; büyük konak ve saraylarda harem ve selamlık adı verilen iki ayrı bölüm inşa edilerek aynı çatı altında birleştiriliyordu. Harem ve selamlık arasındaki ortak alana ise “ikisi arasında” anlamına gelen “mabeyin” adı verilmekteydi. Buraya da ancak aile reisi

girebilmektedir. Evlerdeki böyle bir ayırım, aile hizmetinde çalışanlar arasında da kesin bir bölünmeye yol açmıştır. Evde çalışan hiçbir uşak hareme giremezdi. Haremdeki bütün işleri cariyeler görmekte ve evin uşakları ile yapılan tüm konuşmalar “dolap” adı verilen özel bir düzenekle gerçekleştirilmekteydi. İstenen şeyler de yine bu düzenekle hareme iletilmekteydi. Asıl evin büyük kısmı, genellikle aile hayatına yani harem bölümüne ayrılmakta ve selamlık ikinci derecede önemli sayılmaktaydı. Ancak, bu durum konut sahibinin toplumdaki statüsü ve ekonomik durumuna göre değişiklik gösterebilmektedir. Bölüm geleneksel barınma mimarisinde her evde vardır. Ancak planın üzerine az veya fazla tesir ettiği örnekler göze çarpmaktadır. İslam dinine uygun yaşam ev hayatında kadınların erkeklerden ayrı tutulmasını emrettiğinden evleri ne kadar küçük, dinî inançları ne kadar zayıf olursa olsun kimse barınma kültüründeki mahremiyet olgusunu bozamazdı (Lewis, 1973: 81). Sedat Hakkı Eldem Geleneksel Türk evindeki bölünmenin dinsel inançlardan ortaya çıktığını ancak, insanların toplumdan destek ve saygı görmek için bu bölünmeyi sürdürdüklerini belirtmiştir. Küçük konutlarda bile ana, baba, oğullar, gelinler, amcalar, halalar, teyzeler, dede ve ninelerden oluşan kalabalık ailenin daha küçük birimlerini oluşturan her karı-kocanın sofa/hayata açılan ayrı bir odası bulunmakta ve bu odalar ihtiyaca göre bölünerek küçülebilmekte ya da eklerle büyüyelebilmektedir. Geleneksel barınma mekânlarımızda mahremiyetin en etkili olduğu ve konut planlamasını en fazla etkileyen bölümü ise hiç kuşkusuz haremdir.

Osmanlı Barınma Kültüründe Harem Olgusu

Osmanlı ailesinin yanlış bilinen ve haremlerle özdeşleştirilen yönü çok eşlilik olgusunun varlığıdır. Osmanlı toplumunda çok eşlilik görülmeyle birlikte saygıyla karşılanmazdı. Osmanlı ailesinde kadın çok önemli olup; kadının ailedeki yeri ve önemi çocukların sayısı ve yaşlılık ile yükselmekteydi. Çok eşlilikle özdeşleştirilen harem ise girilmesi yasak olan yer anlamına gelmektedir (Akgündüz, 2000: 203). Aynı anlamdan hareketle Osmanlı ailesinde çok önemli bir konuma sahip kadınların ikamet ettikleri ve yabancı erkeklerin girmesinin yasak olduğu evlere de İslam âleminde “harem” adı verildiği gibi, yabancı erkeklere haram olan kadınlara da “harem” adı verilmektedir. Harem sözcüğü 16. yüzyıla kadar kadınların kullandığı mekân anlamını taşımamıştır. Harem-i Hümayun, padişahın devlet işlerini yürüttüğü ve erkeklerden oluşan sarayın iç bölümü olarak tanımlanırken, Kanuni Sultan Süleyman’ın ailesini buraya taşıması ile harem, aynı zamanda kadınların bulunduğu mekân anlamını kazanmıştır. Tanzimat’a kadar Osmanlı konaklarının aynı zamanda işyerleri olduğu, bu tarihten sonra saray ve konakların dışında devlet işlerinin görüldüğü kamu binalarının yapıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla konaklarda erkeğin devlet işlerine baktığı, ziyaretçi kabul ettiği yer selamlık, ailenin yaşadığı bölüm ise harem olarak isimlendirilmiştir (Özbay, 1996: 53). Padişah III. Ahmet’in o zamana kadar kâgir yapılardan meydana gelen Topkapı Sarayı’nın içine kıyıda ahşap bir köşk yaptırmasıyla bütün önemli sivil yapıların mimari planlamasında

ve Türk Evi'nin iç kuruluşunda da bazı değişimler olmuştur.o güne kadar yaygın olarak uygulanan dış sofalı plan tipinin yerini 1700'lerden itibaren iç sofalı evler almış; ayrıca özellikle büyük evlerde harem ve selamlık ayırımı görülmeye başlamıştır. Böylece büyük konak ve saraylar harem ve selamlık olarak isimlendirilen iki veya daha fazla evin birleşmesinden meydana gelmekteydi (Kızıl, 1978: 122).

Osmanlı barınma kültüründe mekânın planlanmasında bir bölünme olarak ortaya çıkan ve kadınların aile hayatlarına özel, dış dünyadan yalıtılmış olarak planlanmış haremın büyük konak ve saraylarda çok daha kapsamlı bir şekilde ele alındığını görmekteyiz. Öte yandan Batı dünyası tarafından harem olgusu çok farklı ve yanlış bir şekilde tanınarak bugün bile bu yanlış izlenimlerin devam etmesine yol açmıştır. Harem olgusunun Osmanlı barınma kültürüne etkilerini irdelemeden önce harem kavramının tanımını doğru bir şekilde yaparak mekân tasarımındaki yerini belirlememizde fayda bulunmaktadır. Harem, konutlarda aile hayatının geçtiği bölüm iken, saraylar için padişahın evi ve ailesi anlamına gelmektedir. Ancak, Batı dünyası haremı padişahların eğlence ve çeşitli zevkleri için kullandıkları mekânlar olarak tanımıştır ve hâlen daha bu şekilde tanınmaya devam etmektedir. Bu durumun oluşmasında harem mekânlarının yabancılar kapalı olması büyük ölçüde etkili olmuştur. Girilmezlik ve görülmezlik duvarını aşamayan seyyahlar söylentilerle düş güçlerini zorlayarak haremı kendilerine göre betimlemişlerdir. Ancak, bu seyyahlar içinde hareme kısıtlı ölçüde girebilen ya da yakınlaşabilen Edward Raczynski, Lady Montagu, D'Ohsson, Van Mour, La Baronne Durand De Fontmagne, Theophile Gautier, Olivier gibi yabancı gezginlerin ise harem hayatı ve Osmanlı kadını üzerine yapmış olduğu araştırmalar büyük ölçüde önem taşımaktadır. Batılı tarzda romanların yazılmaya başlandığı Tanzimat'ın ilanından sonraki dönemden günümüze ise Ahmet Mithat Efendi, hâlit Ziya Uşaklıgil, Ahmet Cemil Vezneciler, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Refik hâlit Karay, Mahmut Yesari, Reşat Nuri Güntekin, Samiha Ayverdi, Ahmet Hamdi Tanpınar, Orhan Pamuk gibi yazarların eserlerinde de konak yaşamı tasvir edilerek Osmanlı barınma kültüründe harem kavramına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Osmanlı barınma kültüründe konutlar ve devlet adamlarının konutları olan saraylar yukarıda da belirtildiği üzere harem ve selamlık olarak ikiye ayrılmıştı. Girilmesi yasak olan harem kısmı kadınların ikametına tahsis edilmişti. Klasik saray anlayışında Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi harem önceden planlanarak değil de gereksinim duyulduğu şekilde ilavelerle inşa edilen bir bölümdür. Bu anlayışta harem, gerçekte içinde barındırdıkları kişilerin çevrelerinden soyutlanmasını simgeleyen içe dönük bir mekânlar topluluğudur. Haremın mimari düzeninde esas amaç; dışarıdakinin içeriyi, içerdekini de dışarıyı görmesini engelleyen bir kısıtlılık ve kapalılıktır. Bu kapalılık değinildiği üzere haremın gizli bir havaya bürünmesini ve Osmanlı topraklarına ayak basan yabancıların ilgisini çekerek, bir araştırma unsuru olmasını sağlamıştır.

Topkapı Sarayı'nın en çok sözü edilen ama en yanlış bilinen yeri kapalı bir mekânlar bütünü olmasından dolayı haremdir. Topkapı Sarayı'nda harem dört büyük avlu çevresinde sıralanan yaklaşık 400 büyük odadan meydana gelen içerisinde okul ve hastanesi bile bulunan bir gizemli bölüm görünümündedir. 1578 ile 19. yüzyılın ikinci yarısına dek devamlı eklemelerle genişletilmiş, gereksinimlere göre her defasında yeni odalar yapılmıştır. Topkapı Sarayı'nın günümüze kadar ciddi bir rölöve çalışması ve mimari değerlendirmesi yapılmamıştır. 1960'larda bir bölümü Yüksek Mimar Mualla Eyüboğlu tarafından restore edilen hareme bu çalışmalar sonucunda 19. yüzyıla kadar çok sayıda ilavelerin yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Bazı koğuş ve odalar da ahşap yapılarla ikiye bölünmüştür. Esasen haremın Topkapı Sarayı'na nakli de 17. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde olmuş, Beyazıt'ta bulunan harem sarayın içine alınmıştır. Bugünkü harem sarayın Gülhane Parkı'na doğru olan kısmında Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Hürrem Sultan ve ailesi saraya geldiğinde haremın mimarisinde de yeni bir dönem başlamış; harem ağaları ve cariyeler için koğuşlar ve kızlarağası dairesi inşa edilmiştir. 1580'lerde Valide Nurbanu Sultan için cepheye yapılan revaklı avlular ile haremın kurumsallaşması tamamlanmıştır. Harem yapılarının mimarisi önceleri Orta Çağ ve Selçuklu saray mimarisi ile dış sofalı konutun etkisiyle kule köşk şeklinde yapılmıştır. Haremın her iki ucunda yer alan kuleler sayesinde padişahın haremi gözlem altında tutabilmesi sağlanmıştır.

Harem esasen gayet sıkışık yaşanan, ölçünün ve sert kuralların hüküm sürdüğü bir mekânlar bütünüdür. Bu haremın en önemli bölümleri Osmanlı Padişahlarının eşlerine ait olan Kadınefendiler ya da diğer adıyla Cariyeler Taşlığı ile Hünkâr Sofrasıdır. Cariyeler Taşlığı üstü açık, üç tarafı revaklı kadınefendi dairelerinden, hamam ve cariyeler odalarından ibarettir. Haremın en önemli mekânı ise hasodadır. Hasoda, geleneksel Türk evinde başodada olduğu gibi padişahın gününü geçirdiği hem de yatak odası olarak kullanılan ikametgâhı idi. Dört odalı bu mekânın iki odası sultana diğer iki odası da kadınefendiye aitti. Bu plan tipi selamlık hasodasında da tekrarlanmıştır. Haremın diğer önemli mekânı ise Valide Sultan dairesidir. Haremde en nüfuzlu kişi olan Valide Sultan haremdaki en büyük ve en iyi döşenmiş mekâna sahipti (Ortaylı, 2006: 77). Haremde bulunan odalar ve salonlar renkli çiniler, ahşap süslemeler, kalem işlemeli desenler, tablo ve resimlerle süslenmiştir. Hanedan daireleri çinilerle kaplanmış olup; her dairede bir çeşme yer almaktaydı. Çünkü su bir lüks unsuru sayılmaktaydı. Gömme ocaklı odalar da hanedanı işaret etmekteydi. Haremde statü sahibi her kadın ayrı bir daireye, hatta bahçeye ve hamama sahipti. Odalıklar ise yüksek aynaların çevrelediği aynı biçimde döşenmiş odalarda ve 25 kişilik koğuşlarda yatmaktaydılar (Evren, Can, 1997: 209). Cariyeler koğuşu bir koridora açılan asma katlardan oluşmaktaydı.

Harem, padişahın dilediği kadınla birlikte vakit geçirmesi için düzenlenmiş bir mekân değildir. Mimarisi bile buna göre planlanmamıştır. Padişahın cariyelerini görebilmesi ve aralarından birini seçebilmesi mümkün değildir.

Kapılar, daireler ve geçişler buna göre planlanmamıştır. Padişahın annesi kendi bölümünde, padişahın eşleri kendi bölümünde, padişah ise kendine ait dairede kalmaktaydı. Haremde hayat denilince, haremdeki insanların yemeleri, içmeleri, giyinmeleri ve en önemlisi de padişahın ailesi ile birlikte vakit geçirmesi gelmektedir. Padişahın ailesi ile birlikte olmasına “halvet olması” denilmekteydi. Padişah, eşleri, cariyeleri, çocukları ile görüşmek isterse onları dairesine çağırır, konuşur ve görüşürdü. Padişah dilerse güzel havalarda haremdeki insanları bahçede de görebilirdi. Bu iş için avlu ya da bahçe tamamen boşaltılır, avlu ya da bahçenin dışarıdan görülebilecek yerleri bez perdeler ile örtülür; kadınların dolaşacağı yollar üzerinde çadırlar kurular böylece özel kapalı sokak ve mekânlar ile oturma yerleri oluşturulurdu. Bunların yanında namaz kılınacak mekânlar, çocukların oyun oynayabilecekleri yerler hazırlanır; yemek yenilecek ve oturulacak çadırlar kurulardu. Çadırların içine haremde süslü ve işlemeli yastıklar, minderler ve perdeler getirilirdi. Padişahın ailesi ile birlikte olması için yapılan bu özel mekân çalışmaları sadece Topkapı sarayında değil, Dolmabahçe, Yıldız, Beşiktaş ve Çırağan saraylarında da sürmüştür (Akgündüz, 2000: 353).

Tanzimat döneminin Batılılaşma etkisiyle planlanan Dolmabahçe Sarayı’nda da mahremiyet olgusu kapsamında selamlık ve harem bölümlenmesi yine görülmekle birlikte, haremde Topkapı Sarayı’nda olduğu gibi zaman içinde gereksinimlerle yapılan ilavelerle oluşan karmaşık bir düzene değil de, geleneksel konut mimarisi planlamasına dayanan özel olarak tasarlanmış bir kompleks olduğu ve selamlık ile mabeyin bölümleri ile tek bir bina kompleksi içinde yapıldığı görülmektedir. Harem dairesi dışı kapalı bir yaşam sürdüğünden, Dolmabahçe Sarayı harem yaşantısı ile ilgili bilgileri Safiye Ünüvar, Leyla Saz ve II. Abdülhamid’in kızı Ayşe Osmanoğlu’nun anılarından öğrenmekteyiz. Topkapı Sarayı’nda olduğu gibi Dolmabahçe Sarayı’nda da harem oluşturulan odaların geleneksel oda düzeninde planlandığı dikkati çekmektedir. Topkapı Sarayı’nda gerek kadınefendiler dairesi, gerekse de cariyelerin kaldığı odalar geleneksel eşya kullanım tarzıyla döşenmiş olup; statü farklılığı kendisini odaların süslemelerinde hissettirmektedir. Dolmabahçe Sarayı harem bölümünde ise kadınefendilere ait mekânlarda Batı tarzı mobilyalar Batılılaşmanın iç mekândaki etkisiyle yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Harem halkını oluşturan kadınların statüsü azaldıkça kendilerine ait mekânların daha sade olduğu görülmektedir. Topkapı Sarayı harem bölümünde odalarda çok işlevlilik görülmekte iken Dolmabahçe Sarayı’ndaki harem bölümüne ait odaların Batılılaşma etkisiyle tek işlevli hâle geldiği görülmektedir. Topkapı Sarayı’nda yatma, yemek, giyinme gibi işlevler geleneksel konut mimarisinde olduğu gibi tek odada gerçekleştirilmekte iken Dolmabahçe Sarayı’nda her işleve bir mekân ayrılmıştır. Her iki saray haremde de haremde en önemli bölümünü başkadınefendi dairesi oluşturmaktadır. Valide Sultan adayı olan bu kadının dairesi Padişah dairesi ile doğrudan bağlantılıdır. Haremde Valide Sultanın yaşadığı üst kat, Türk evi benzeri büyük iç sofasından her yöne geliştirilen mekânlarla başlı başına bir

bütündür. Valide Sultan dairesinde balkon bulunur. Topkapı Sarayı'nda da balkon bulunan tek daire Valide Sultan dairesi idi. Topkapı'da diğer kadınefendilerin dairelerinin Valide Sultan dairesi yanında olması, Dolmabahçe harem için de geçerlidir.

Dolmabahçe Sarayı'nın Harem Dairesi'nin kullanım alanı 30.000 m²'dir. İçerisinde 66.000 adet eşya bulunan harem bölümünde, 14.500 kilo altın dekorasyon amacıyla kullanılmıştır. Odalar parke ve ahşap döşelidir (Tuğlacı, 1993: 164). Özellikle Cumhuriyet döneminde haremdeki birçok odanın parkeleri yenilenmiştir. Kadınefendiler dairesinin odalarında parke üzerinde hasır ve halılar serilidir. Kadınefendi dairelerinde standart olarak oturma mobilyaları, yazıhane, karyolalar, kütüphane, elbise dolabı, yüklük ve tuvalet masası ve çocuk mobilyaları bulunurken bazı odalarda da piyano ve lavmana yer almaktadır. Haremin bazı önemli hiyerarşik mekânlarında da yaldızlı lambri kapılar vardır. Hanedanın yaşadığı üst kat odalarında kullanılan dekorasyon yukarıda da belirtildiği üzere hiyerarşiyi belli eder. Harem çalışanlarının yaşadığı mekânlarda genellikle süsleme yoktur (Esemenli, 2002: 62-63). 1852 yılında Dolmabahçe Sarayı inşaatını gezen Theophile Gautier "sarayın genel düzeni çok sade, bir sıra üstünde dizili odaların kapıları geniş bir koridora açılır, sarayın harem bu plan üzerinde çok düzenlidir. Her kadının dairesi, manastırda yer alan mabetlerin hücreleri gibi, tek bir kapıdan geniş koridora açılır." şeklinde bir açıklamayla Osmanlı sarayının haremını tanımlamıştır (Esemenli, 2002: 71). Çırağan Sarayında ise cephe düzeni ve yapıların yerleşimi ile başarılı bir Avrupa Saray düzeni yaratan mimarlar, padişah ve Valide Sultan dairelerini sarayın ortasına almışlardır (Esemenli, 2002: 50).

Saray dışında özellikle zengin ve yönetici sınıfın evlerinde yukarıda belirttiğim nedenlerden ötürü harem- selamlık düzeni yine egemendi. Bu haremelerde de saray haremine benzeyen kurallar ve düzenlemeler hüküm sürmekteydi. Esasen harem konusundaki en gerçekçi bilgiler büyük konakların haremlerinden elde edilebilmiştir. Bu durum Türklerin geleneksel konukseverliği nedeniyle konak haremelerini zaman zaman yabancı konuklara açmasından ileri gelmektedir. Lady Montagu, ancak çok seçkin seyyahların mahremiyet amacıyla konakların arka yüzünde inşa edilen ve bahçeye bakan haremine girebilme fırsatını bulduğunu yazılarında belirtmektedir (Evren-Can, 1997: 209). Osmanlı konakları ve kent evleri cinsiyet ayırımına dayanan çok işlevli mekânlara sahiptir. "İç ev" ya da "harem" olarak isimlendirilen oturma odası, akşamları yere yatak serilmek suretiyle yatak odası işlevini gördüğü gibi, ısınma ve yemek pişirme işlevlerini gören ocak, mangal ve kuzine sobaların bu mekânda olması nedeniyle, aynı zamanda mutfak olarak da kullanılmaktaydı. Yer sofralarında oturarak yemek yenilen bu odalarda içi çinko kaplı ve yıkanma eyleminin gerçekleştirildiği gusülhane adı verilen dolaplar da bulunmaktaydı. Erkeğin mekânı ise selamlıktı. Selamlıkta yer alan odalar da geceleri yatak odası işlevi görebilmekteydi. Evin erkekleri isterlerse yemeklerini burada yemekte, ama ziyaretçi yok ise haremde yemek yemeyi tercih etmekteydiler.

Erkek çocukları ise 12 yaşına kadar kadınların bulunduğu haremde yetiştirilir daha sonra selamlıkta yaşama hakkını elde ederlerdi. Selamlık erkeğin evdeki üstünlüğünü ve ailenin toplumdaki statüsünü simgelediğinden haremden daha gösterişli ve düzenliydi.

Öte yandan, iç mekân planlaması açısından barınma mekânlarının Batılılaşma etkisiyle değişiminin en geç görüldüğü mekân ise haremdir. Haremin dışa kapalı bir yaşama sahip oluşu ve dışa kapalı olarak planlanması sonucu Batı tarzı mobilyaların en geç girdiği yer konutlarda ve saraylarda harem olmuştur. Ancak, harem bölümündeki Batılılaşma etkilerinin büyük ölçüde barınma mekânlarının Batı tarzında planlaması açısından etkili olduğu dikkati çekmektedir. Bu nedenle öncelikle barınma mekânlarında ve saraylarda Batılılaşma hareketinin nasıl başladığını ve etkilerini irdelemek doğru olacaktır.

Osmanlı Toplumunda Batılılaşma Hareketi ve Harem

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma kavramı, 17. yüzyıldan itibaren önceleri askerî ve teknik alanda Batılı ülkelerin örnek alınması ile başlamış; zamanla ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmelere bağlı olarak günlük yaşamda da büyük ölçüde etkili olmuştur. Batı etkisinin ilk belirtileri III. Ahmed devrinde Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris elçiliği ile irtibata geçmesiyle görülmektedir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi aracılığıyla Fransız saray kültürünü ithal eden Osmanlı yüksek sınıfının Batılılaşma adına yaptığı bu başlangıç çok önemlidir (Esemenli, 2002: 28).

Osmanlı entelektüelleri ve bürokratları bu kültürel değişimin ilk öncüleri olmuşlardır. 19. yüzyılda Osmanlı bürokratları yaşamın her alanında Batılılaşma çabalarına girmiş; özellikle de Fransız kültürünü ve yaşam tarzını örnek almışlardır. Osmanlı toplumunda barınma mekânlarındaki ilk Batılılaşma hareketleri saray ve saray erkânına mensup kişilerin konutlarında görülmektedir. Geleneksel Osmanlı barınma kültürünün Batılılaşma etkisiyle değişimi, öncelikle Batı tarzı saray mimarisinin benimsenmesiyle başlamıştır. Bu dönüşümde Avrupalı mimar ve dekoratörlerin etkisi büyüktür. 19. yüzyıla gelmeden önce, III. Selim döneminde, ressam-mimar Antoine Ignose Melling Osmanlı sarayında Batı tarzı oluşumda önemli bir rol oynamış ve III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'a ait bir saray tasarlayarak özellikle haremin dekorasyonu ile yakından ilgilenmiştir.

Sultan II. Mahmud döneminde ise Avrupa'dan ithal edilen masa ve sandalye gibi Batı tarzı mobilyaların öncelikle sarayın selamlık bölümünde kullanıldığı bilinmektedir. Sultan Abdülmecid döneminde inşa edilen ve görünüşü itibarıyla Batılı ancak plan tipi itibarıyla geleneksel olan Dolmabahçe Sarayı ise Batılılaşmanın barınma kültüründe yaygınlaşması için öncü bir mekân olmuştur. Saraylarda mekân tasarımları bir bütün olarak ele alınmış; kornişinden aynasına, konsol, orta masası, koltuk ve kanepesiyle hepsi bir takımın parçası olarak tasarlanmıştır. Sarayların haremli Batı tarzı koltuk, iskemle, masa, sehpa, karyola ve dolap, piyano, ayna, paravanlar, yazı masaları ile döşenmiştir.

Ancak, saraylarda bile Batı tarzı mobilyaların kullanılmaya başlanması sanıldığı kadar kolay olmamıştır (Demirarslan, Aytöre, 2005: 119).

Uzun bir süre gerek saraylarda gerekse de konutlarda Batılı ve geleneksel tarzda eşya ve mobilyalar ile geleneksel ve Batılı yaşam düzenleri birlikte kullanılmıştır. Çünkü dışa kapalı bir mekân oluşundan ötürü hareme Batı tarzı eşya ile yaşam alışkanlığı çok geç girebilmiştir. Sultan II. Mahmud koltuk üzerinde oturur durumda poz vererek resmini yaptırdığında bile masada yemek yeme ve karyolada yatma alışkanlığının henüz saraylarda uygulanmadığı bilinmektedir. Leyla Saz anılarında 1853-54 yıllarında Çırağan Sarayı'nda haremdeki odalarda yer yataklarının hâlen daha kullanıldığını belirtmiştir. Konutta yatma eylemi Osmanlı-İslam kültürünün mahremiyet özelliğinden kaynaklanan nedenlerden ötürü en geç etkilenen işlev olmuştur. Bu nedenle Batılı karyola mobilyası saray ve konutların iç mekânına en geç giren mobilyadır. Karyola mobilyasının dışında haremde yatak odalarına giren bir diğer Batı tarzı mobilya da elbise dolapları, komodin ve şifonyerlerdir. Geleneksel Osmanlı konutunda her odada yer alan sandık ve yüklükler zamanla yerini bu mobilyalara bırakmıştır. Bu mobilyaların kullanılmaya başlanması konutlarda yatak odası kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Demirarslan, 2006: 45).

Masada yemek yeme alışkanlığı da Osmanlı toplumu tarafından güçlükle kabul edilmiştir. Uzun süre saraylarda bile yemek masası ile yer sofrası birlikte kullanılmıştır. Yemekler kişilere tabla içinde odalarında servis yapılmaktaydı. Toplu yemek yeme tarzına geçilene kadar sarayda yemek odası ve mobilyası görülmemektedir. Herkes yemeklerini harem bölümündeki kendine ait odalarda yer sofrasında yemektedir. Ancak, Dolmabahçe Sarayı'nda Sultan Reşad döneminde bir odanın yemek odasına dönüştürüldüğü bilinmektedir. Osmanlı insanının yer sofrasından masada yemek düzenine geçişi konut planlamasında yemek odası ihtiyacını doğurmuştur. Aile birliğini simgeleyen birlikte akşam yemeği ve misafirliklerde kadın-erkek bir arada yemek yeme şekli Batılılaşma döneminde Osmanlı toplumuna girmiştir. Herkese ayrı tabak, kaşık verilerek yemek yeme eylemi bir yandan bireyselleşirken bir yandan da insanlar arası ve özellikle cinsler arası ilişkilerde sohbet artmıştır (Emiroğlu, 2001: 106). Lüks eşya kullanımının artması ile Avrupa evlerinde kullanılan konsol, büfe gibi mobilyaların selamlık bölümünde kullanılmaya başlanması ise konutlarda salon ve misafir odası yapılmasına ve bunların geleneksel konutlardaki "başodanın" yerini almasına neden olmuştur.

Esasen, yukarıda da belirtildiği üzere saray ve konutların dışa kapalı mekânları olan haremde, kadınlar tarafından Batılı eşya ve mobilyaların kabullenilmesi daha geç olmuştur. Batı tarzı mobilyaları öncelikle benimseyenler erkekler olurken; piyano harem dairelerinin vazgeçilmez Batılı ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü üzere; Tanzimat reformlarının etkisiyle insanlar ihtiyaçları olmasa bile piyano gibi Batı tarzı eşya ve malları sembolik değerleri nedeniyle satın almışlardır. 19. yüzyılının başında İstanbul

nüfusunun bir kısmının satın alma gücünün artmasıyla birlikte yaşam standartları da yükselmiş ve yoğun bir tüketim anlayışı başlamıştır.” Alafranga” olarak isimlendirilen Avrupa tarzı bu yaşam kendisini öncelikle sarayların ve Pera gibi semtlerde inşa edilen yeni konutların iç mekân düzenlemelerinde hissettirmeye başlamıştır. Modernleşen hayat, ev ve süs eşyalarının asıl işlevleri dışında kullanılmaları, yaşamın kültürel dengesini bozmuş, eski ile yeni arasında bir karmaşanın yaşanmasına sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde ise büyük konakların harem ya da selamlık bölümlerinin kiraya verildiği; harem kavramının konutlarda kalkarak ev sahibi ile kiracısının aynı konak çatısı altında ikamet ettikleri ve yavaş yavaş çok aileli konut tipine doğru bir yönelme olduğu görülmektedir.

Aile içi ve dışı ilişkilerde kaç-göçün ortadan kalkması, konut planlamasında zamanla harem-selamlık ayırımının değişimine yol açarken yukarıda sözü edilen alafranga yaşam standartlarının iç mekândaki etkileri de konut planlamasını etkilemiştir. Eşya ve mekân kullanım alışkanlıklarının değişmesi, apartman tipi konutun İstanbul’un Müslüman kesiminde de yaygınlaşması olanaklarını yaratmıştır. Harem-selamlık ayırımı olmayan tek işlevli odalara sahip, çoğunluğu koridorlu plan tipinde, çekirdek aile yapısına uygun, Batılı anlamda eşya kullanımına göre tasarlanmış mekânlara sahip planlamaları ile bu konutlar geleneksel Osmanlı konutundan apartmanlaşmaya ve sosyal konut düzenine geçişi simgelemektedir.

SONUÇ

Kadın ve erkeğin fiziksel, duygusal ve zihinsel olarak çok farklı varlıklar olduğuna inanılan kültürlerde, farklı cinslerin yoğun olarak kullandıkları mekânlar da farklıdır. Osmanlı dönemindeki harem ve selamlık birbirinden ayrı tutulan ve ara bölümlerle bir araya getirilen bölümlerdir. Batılılaşma etkisiyle ve özellikle de Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte kadın-erkek eşitliğinin toplumda benimsenmesi, kadına tanınan hakların çeşitlenmesi, kadının toplum ve aile içindeki konumunun ve öneminin değişmesi ve artması, aile yapısının ataerki aileden çekirdek aile yapısına dönüşmesi, yani aile yapısına uygun Batı tarzı konut planlarının yaygınlaşması sonucu günümüzde harem ve selamlık uygulamaları ortadan kalkmıştır. Ancak, kimi yaşamını İslami şartlara uygun sürdüren ailelerde kadın/erkek ayırımı hâlen konut resepsiyonunda önemli yerini korumaktadır. Ülkemizde Batılılaşma çabaları en ideal örnek olarak güdümlü bir biçimde Avrupa ve son yıllarda Amerika’ya yönelmiş, Batılı yaşam biçimi bütün simge ve göstergeleriyle topluma aktarılırken, diğer yandan da İslami yaşam gelenekleri yeniden aile hayatı ve barınma kültürünün bir düzenleyicisi olmaya başlamıştır.

Bu çalışmanın konusu olan harem olgusunun barınma mekânı tasarımına etkileri esasen barınma kültüründe mahremiyetin etkilerini kapsamaktadır. Burada üzerinde durduğumuz konu sadece kadına özel tasarlanan mekânlar değil; kadın-erkek ayırımının mekân tasarımına etkilerinin belirlenmesi, bir

başka deyişle ailenin dünya görüşünün barınma kültürünü etkilemesidir. Ailenin dünya görüşüne, değer ve tutumlarına tüm kültürel ve sosyal bellek etki ettiğinden ulusun dini, dili ve siyasi tarihi önemli bir rol oynamaktadır. Tarihsel olarak mekânların tasarlanma ve düzenlenme biçimleri incelendiğinde çeşitli uygarlıklarda kadınları esas alan ya da kadınları sınırlayacak tarzda düzenlemelerin esas alındığını görmekteyiz. Kadına reva görülen sınırlı mekânlar daha sonra kadınların toplumdaki diğer haklarını savunmasında bir engel olurken, kadına özgürlüğünü veren mekânlar ise kadına toplumdaki diğer haklarının tanınmasında öncülük etmişlerdir. Batılılaşma etkisiyle toplum yaşamına katılan kadın yeni birçok kavramla tanışmakta ve bunların barınma mekânına yansması da iki türlü olmaktadır:

1. Ataerkil ailenin ortadan kalkarak çekirdek aile yaşamının yaygınlaşması, orta sınıftan konut büyüklüğü ve konut biçimi istemini etkilemektedir.

2. Kadının çalışma hayatına atılmasından dolayı ailedeki herkes evi belli saatlerde kullanabildiğinden, aile bireyleri özgürce kullanabilecekleri bir mekâna ya da mekân parçasına ihtiyaç duymaktadır.

Bu doğrultuda kaç-göçün de ortadan kalkması ile, konut planlaması en azından harem-selamlık bölümlerinin bire indirgenerek çözümlendiği bir sonuca ulaşmıştır. Eski evlerimizdeki, harem-selamlık bölümleri, konuk odaları, toplumsal ilişki ve statüleri belirleyen sabit özellikli mekânsal öğeler de günümüz konutlarında farklı uygulanmaya başlamıştır. Ancak kişiler, konut içinde kendilerine özgü mekân veya mekân parçaları ayırmaktadırlar ve toplumsal statüye önem verme, büyüğe saygı gösterme, konuk ağırlama gibi toplumsal gelenekler sürmektedir.

Günümüzde ailede bütünleşmenin sağlanması ve düzenin korunması için aile üyeleri, özellikle ortak kullanılan mekânlarda statüye göre yer düzenlemeleri yapmışlardır. Örneğin, “babanın oturacağı koltuk” bellidir ve bu yer genellikle ailenin diğer üyelerinin görsel olarak denetleyebileceği odak noktasında yer almaktadır. Batılılaşma hareketleri nedeniyle Türk ailesinin barındığı konutlarda harem ve selamlık oturma odası ve misafir odasına dönüşmüştür. Bu sadece bir isim değişikliği değildir. Erkek mekânı olan ve dış dünya ile ilişkileri simgeleyen selamlık kadına, harem de erkeğe açılmıştır. Misafir odalarında artık kadın ve erkek konuklar birlikte ağırlanmakta, erkeğin olmadığı gündüz saatlerinde ise bu odalarda kadınlar arasında “kabul günleri” düzenlenmektedir.” Kabul günü” olarak isimlendirilen bu toplantılar kadınlar için görgü kurallarının, moda ve aile-toplum ilişkilerinin irdelendiği âdeta bir modernleşme okuludur. Özellikle Batılılaşma hareketlerinin toplumda yoğun bir şekilde görüldüğü ve barınma kültürünün büyük ölçüde değiştiği Cumhuriyetin ilk yıllarında misafir odaları kadınların dünyaya açılan penceresi olmuştur. Haremden bozma oturma odaları hâlâ çok işlevli olabilmektedir. Yemek yeme, oturma, yatma ve çocukların çalışma mekânı olarak kullanılmaktadır. oturma odaları da bir anlamda erkeğin ailesine yakınlaşmasını sağlamıştır. Harem-

selamlık ayırımı günümüz konutlarında değişerek konutun üç ana bölümde planlanmasına yol açmıştır:

1. Genel Bölüm: Geleneksel barınma mimarisinde selamlık bölümünde olduğu gibi dışarıdan gelen insanlara açık, ailenin statüsünü belirleyici şekilde eşyalarla donatılmış bölümdür. Misafir kabul odası bu bölümün odak noktasını oluşturmaktadır.

2. Özel Bölüm: Geleneksel barınma mimarisinde harem bölümünde olduğu gibi dışarıdan gelen insanlara kapalı, ailenin işlevsel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde eşyalarla donatılmış bölümdür. Ailenin bir araya geldiği bölüm olan günlük oturma ve yatak odaları bu bölümün odak noktasını oluşturmaktadır.

3. Sirkülasyon Bölümleri: Konut içindeki özel ve genel bölümleri birbirine bağlayan hol ve koridorlar bu bölümü oluşturmaktadır. Gerektiğinde mahremiyetin sağlanması amacıyla genel ve özel bölümleri birbirine bağlayan sirkülasyon mekânlarında konulan kapılar kapatılmaktadır.

Tablo 1: Geleneksel ve Çağdaş Barınma Kültürümüzde Harem-Selamlık İlişkinin Barınma Mekânı Tasarımına Etkileri

GELENEKSEL BARINMA KÜLTÜRÜNDE HAREM-SELAMLIK AYIRIMINA İLİŞKİN MEKÂNSAL ETKİLER	BU ETKİLERİN GÜNÜMÜZ KONUTLARINDAKİ DURUMU
Selamlık	Konutun genel bölümü Misafir kabul odası
Harem/hayat/sofa	Konutun özel bölümü Günlük oturma odası
Sofa	Hol ya da koridor
Mabeyin	Hol vb. Çeşitli sirkülasyon mekânları
Çekirdek aile için oda	Çekirdek aile için konut birimi (apartmanlaşma)
Başoda	Babanın koltuğu, ninenin yeri vb.
Gusülhane	Ebeveyn banyosu
Çok işlevli odalar	Tek işlevli odalar
Dönme dolap	Servis penceresi
Yalıtılmış mekânlar	Birbirinin içine geçen işlevler- açık mutfak vb.)
Pencerelerde kafes kullanılması, oda girişlerinde dolapla yapılan mahremiyet düzenlemeleri	Konutların özel mekân genel mekân ayırımı ile planlanması, özel mekân grubu olan yatak odaları ve banyonun bir hol ve hole konulan bir kapı ile diğer yaşama mekânlarından ayrılması.
Bahçe ve avluların yüksek duvarlarla dış dünyadan ayrılması	Apartmanlarda balkonların bir duvar ya da bölücü elemanla komşudan yalıtılması, site adı verilen günümüz bahçeli ev düzeninde ise yeniden yüksek duvarlarla dış dünyadan yalıtım.
Geleneksel yapıya bağlı eşya kullanımı	Batılılaşma etkisiyle Batı tarzı mobilya kullanımı ve modüler mobilya ihtiyacının artması

Sonuç olarak insanlar sahip oldukları kültürleri ile içinde buldukları mekânları, mekânlar da insanları ve insanların sahip olduğu kültürleri tanımlarlar. Bu genelleme de konut ve cinsiyetler arasındaki ilişkilerin rolü büyüktür ve konutun biçimlenmesini sağlar. Diğer bir deyişle konut tuğla ile harcın ötesinde bir olgudur. Bu bağlamda konut biçimi;

a. Bir kültürün dünya görüşünü, değer ve normlarını, imge ve şemalarını, yaşam biçimlerini, konutun işlevlerini yansıtan bir anlatım aracı,

b. Mahremiyet anlayışının uygulanmasında, egemenlik sınırının savunulmasında, kişisel mekânın tanımlanmasında, kalabalıktan arınmada, etkileşim yoğunluğunun denetim altına alınmasında bir gereçtir.

KAYNAKÇA

Makale

Demirarslan, D.-Aytöre, S., (2005), “Türklerde Oturma Mobilyasının Öyküsü”, **Arredamento Mimarlık Dergisi**, Kasım, 119-125.

Demirarslan, D., (2006), “Osmanlı’da Modernleşme/Batılılaşma Sürecinin İç Mekân Donanımına Etkileri”, **Erdem**, 45-46-47, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Kitap

Akgündüz, A., (2000), **Osmanlı’da Harem**, İstanbul: OSAV Yay.

Emiroğlu, K., (2001), **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, Ankara: Dost Yayınları.

Esemenli, D., (2002), **Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe**, (1. basım) İstanbul: Homer Kitapevi ve Yayıncılık.

Evren, B.-Can, D., (1997) **Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Gür, Ş., (2000), **Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü**, İstanbul: Yem Yayınları.

Kızıl, F., (1978), **Toplumsal Geleneklerin Konut İç Mekân Tasarımına Etkisi Ve Toplumsal Geleneklerimizi Daha İyi Karşılacak Konut İç Fiziksel Çevre Koşullarının Belirlenmesi**. İstanbul: İDGSA Yayınları no 81.

Lewis, R., (1973), **Osmanlı Türkiye’sinde Gündelik Hayat**. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Ortaylı, İ., (2006), **Son İmparatorluk Osmanlı**. İstanbul: Timaş Yayınları.

Tuğlacı, P., (1993), **Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesinin Rolü**, İstanbul: Yeni Çığır Kitapevi.

Kitap İçinden Bir Bölüm

Özbay, Ferhunde., (1996), “Evler, Kadınlar ve Evkadınları”, **Diğerlerinin Konut Sorunları**. Ankara: Habitat II TMMOB Yayınları.